

BRIT BILDØEN

Eit splitta hjarte

Romanfiguren Kristin Lavransdatter har fascinert og forvirra lesarar i snart hundre år. Ho vel ekteskapet framfor å gå i kloster. Ho vel den tiltrekkande, men vinglete Erlend framfor mannen faren har sett ut til henne. Ho går gjennom eld og vatn, og bokstaveleg talt over lik, for å få viljen sin. Men når ho omsider står ved Erlends side i kyrkja, kva da? Ho begynner å tvile.

Eg er slett ikkje nokon Undset-kjennar, men i godt over eit år no har eg hatt ein heilt spesiell nærværkontakt med hovudverket hennar, *Kristin Lavransdatter*. I fjor sommar fekk eg ein henvendelse frå Den Nationale Scene i Bergen. Dei skal setje opp *Kristin Lavransdatter* som musikal i februar neste år, og dei ville ha nokon med på laget til å skrive songane. Det er Svein Sturla Hungnes som står for manus, basert på alle tre binda i romanverket. Det er også han som har regien. Julian Berntzen skriv musikken, og eg altså songtekstane.

På grunn av dette oppdraget las eg heile verket om igjen for andre gong, og kan trygt seie at eg har hatt eit heilt anna møte med romanen no enn da eg las det i ungdommen. Slik er det alltid, ein les bøker forskjellig på forskjellige stadium av livet. Første gong eg las boka, blei eg riven med av kjærleikshistoria mellom Kristin og Erlend i det første bindet, *Kransen*, og var mindre interessert i dei to andre binda. No finn eg andre og tredje bind, *Husfrue* og *Korset*, vel så sterke og kanskje enda meir interessante. Da eg var ung, såg eg nok Kristin som ei heltinne, ei jente som gjorde opprør mot foreldre og presteskap, ei tapper ung kvinne som insisterte på å følgje

hjartet sitt. Men under nylesinga blei eg overraska over kor mykje hovudpersonen irriterte meg. Kvar var det blitt av den sterke og modige og ranke Kristin som festa seg i meg da eg var ung? Jau, eg såg henne, men meir glimtvis. For no såg eg også tydelegare egoismen hennar, hovmodet, feilskjæra. Eg fekk stadig vekk lyst til å gå inn i teksten og riste henne. Særleg irriterte ho meg i bind 2, etter at ho har gifta seg med Erlend og flytta til garden hans, Husaby i Trøndelag. Det begynner veldig bra, med ei av favorittscenene mine frå boka, når Kristin set i gang med å lufte ut det gamle ungkarsreiret til Erlend. I musikalen vil det, som i romanen, bli eit stort opptrinn der Kristin, sjokkert over kor vanstelt garden er, begynner å rydde opp og herse med tenestefolket, som nok har tatt litt lett på det dei seinare åra.

Det første hun gjorde, var at hun bød tjenestefolkene ta all bunad ut av sengen, vase den og veggene omkring med lut, og halmen bære ut og brenne. Så fikk hun fylt i frisk halm og redde oppå med sengeklær av det hun selv hadde ført i gården. Det led langt ut på natten før dette arbeidet var brakt til ende. Men Kristin bød at dette skulle gjøres med alle sengesteder på gården, og alle skinnfeller bakes i badstuen – ternene fikk ta på med det straks i morgen og gjøre så meget de kunne rekke alt før helgen. Erlend rystet på hodet og lo – hun var noe til kone! Men han var nokså skamfull.

Denne scena seier mykje om kva slags oppdragelse Kristin har fått og kva for ein mònstergard

ho kjem frå. Den seier også noko om ungkarslivet Erlend har levd fram til da – han har vore mykje på reise og hatt lite styring med garden sin og tenestefolket sitt. Ein kan sjå for seg at det har vore mykje turing og drikking i den enorme festsalen på Husaby. Scena er også ei av mange, mange som demonstrerer Undsets meisterskap når det gjeld å skildre livet i middelalderen. Med detaljkunnskap om korleis folk levde og ting blei gjort på denne tida, fører ho med sikker hand lesaren inn i eit landskap og eit miljø som er lett å sjå for seg og leve seg inn i.

Kristin herjar på, Erlend morar seg over den driftige kona han har fått til gards, og ei stund er det nybrotsarbeid og ung lykke. Men så ein kveld skjer det noko. Erlend, som ikkje anar at han har ført ei barntung brud fram for presten, merkar at ho er gravid. Måten han reagerer på er ikkje særleg klok. Og frå den augeblinken av er det den bitre og uforsonlege Kristin han deler seng med. I tillegg til å vere bitter på Erlend fordi han ikkje forstår kor vanskeleg ho har hatt det – det var trass alt han som pressa seg på henne før bryllaupet – så er ho full av angst for barnet ho ber under hjartet. Tittelen på denne delen av romanen er «Syndens frukt». Kristin er sjuk av redsle for at Guds straffedom skal ramme barnet. Men etter månader med uro får ho ein frisk og velskapt son. Vesle Nåkkve er den første av det som etter kvart blir åtte søner. Men det er som om Kristin aldri riktig tør å tru på lykka si, aldri riktig klarer å nyte livet med barna og mannen ho elskar. Skuldkjensla overmannar henne og ei lang soning tar til. Med barnet i armane går Kristin barbeint til Nidaros for å falle på kne

framfor kista til Sankt Olav. Ho piner både seg sjølv og dei rundt seg. Og der ligg vel kanskje iritasjonen min: Når ho først har tigga seg til å få gifte seg med denne sjarmerande slampen av ein mann, kan ho ikkje prøve å nytte det da?

Alt som ganske ung blir Kristin introdusert for tanken om å gå i kloster. Broder Edvin, ein munk som er svært glad i Kristin og blir ein venn og fortruleg heile livet, ser noko i denne jenta som får han til å spørje om ho kunne tenke seg å ofre det lange, gylne håret sitt og tene Vår Frue i eit kloster. Da veslesøstera Ulvhild blir utsett for ulykka som gjer henne til krøpling, føler Kristin at det blir forventa av henne at ho skal gjere alvor av det. Av dette dilemmaet har det blitt ein song der ho spør seg om ho skal gå i kloster for å redde livet til søstera.

OM EG GÅR I HENNAR STÅD

Kjære vakre søster mi
skal eg gå for deg
Ville du blitt frisk igjen om eg sa ja til korset
Skal eg måtte ofre meg
er det det dei vil?
Skal eg ikkje gifte meg, få ungar, men bli
Kristi brud?

Det er vondt å sjå deg slik
smerta mi er stor
Det er også skamma over at eg held tilbake
Men er det ikkje større svik
dersom far og mor
ber meg gi opp livet mitt, bli nonne og for-
sake alt

Trua mi er ikkje sterk nok, viljen min er ikkje
svak nok,
hjartet mitt er delt i to
Kan eit stort mirakel hende, lagnaden til
Ulvhild vende,
får mitt hjarte ro
om eg går i kloster no

Det nye møtet med Kristin var sterkt, fordi mi eiga livserfaring hjelpte meg til å sjå kompleksiteten i henne. Og ikkje berre i henne, men i dei andre romanskikkelsane rundt henne også. Dette som kiler seg fast mellom henne og Erlend, og som aldri riktig kan snakkast vekk eller sonast vekk eller viskast vekk, det gjer ekstra vondt, fordi det er ein kjernesituasjon som det er altfor lett å kjenne seg att i. Det er den situasjonen eller samtaLEN der ein seier noko ein aldri skulle ha sagt, eller der ein burde ha sagt noko, men teier. Det er dei ukloke orda, eller det som nesten er enda farlegare, mangelen på ord, som viser kor djup og uoverstigeleg kløfta mellom to menneske er. Dette skjer mellom Kristin og Erlend berre nokre få veker inn i ekteskapet deira, og er det første teiknet på at også denne elden vil brenne ut:

Så var det en kveld Erlend og Kristin holdt på å kle av seg. Erlend kunne ikke få opp skoremmen sin, skar den av, og kniven glapp inn i hånden hans. Han blødde meget og bannet stygt; Kristin hentet en linklut i skrinet sitt. Hun var i bare serken. Erlend la den andre armen sin om hennes midje mens hun bandt om hans hånd.

Med ett så han forferdet og forvirret ned

i hennes ansikt – ble sprengrød selv i det samme. Kristin bøyde hodet.

Erlend tok armen til seg. Han sa intet – da gikk Kristin stille bort og krøp opp i sengen. Hennes hjerte hugget dumpt og hardt mot ribbenene. Av og til så hun bort til sin husbond. Han hadde snudd ryggen til henne, langsomt drog han av seg plagg etter plagg. Så kom han bort og la seg.

Kristin ventet på at han skulle tale. Hun ventet slik at innimellom var det som hjertet hennes ikke slo, det bare stod stille og dirret inni brystet.

Men Erlend sa ikke et ord. Og han tok henne ikke inn på armen sin.

Til slutt la han tøvende en hånd over hennes bryst, klemte haken sin ned mot hennes skulder så skjeggroten stakk henne i holdet. Da han enda intet mælte, vendte Kristin seg mot veggen.

Det var som hun sank og sank. Ikke ett ord eide han å gi henne – nu da han visste at hun hadde båret hans barn den lange, tunge tiden. Kristin bet tennene sammen i mørket. Ikke skulle hun tigge ham – ville han tie, så skulle hun tie, hun med, om det så skulle være like til den dagen hun fødte det. Harmen flommet i henne. Men hun lå huggende stille inntil veggen, og Erlend lå stille i mørket. Time etter time lå de slik, og den ene visste at den andre sov ikke. Til slutt hørte hun på hans jevne pust at han blundet inn. Da lot hun tårene renne som de ville, av sorg og av krenkelse og av skam. Dette syntes hun at hun aldri ville kunne glemme ham.

Etter denne natta går Kristin og Erlend rundt kvarandre, han som ein våt hund, skriv Undset, ho heit og hard av vrede. Så inviterer Erlend Kristin med seg på ein tur til Medalby, ein gard som høyrer til morgengavegodset hennar. Der røper ho for husfolket at ho er med barn, noko som gjer Erlend sint. På heimevegen vekslar dei desse orda:

Tenker du at det trenges du lar selv bøndene våre vite du ble gift med barn -. Du kan be djevelen hente deg på det at snakken om oss to skal snart fly over alle bygdene etter fjorden her –

Kristin svarte først ingenting. Hun så rett ut over hestens hode, og hun var nu blitt så hvit i ansiktet at Erlend ble redd.

Det vil ikke gå meg av hugen så lenge jeg lever, sa hun til slutt og så ikke på ham, – at dette var de første ordene du hilste ham med, den sønnen din som er under beltet mitt.

Harde ord, og sjølv om Kristins reaksjon er forståelig, så ser vi her svært tydeleg den sida av henne som gjorde at ho kunne svikte Simon, bryte æreskodeksane og bringe skam over sin kjære far. Det er ei Kristin vi kan forstå og ha medkjensle med, men på same tid viser den harde og uforsonlege sida hennar.

Desse scenene er nok begynnelsen til slutten. Men gjennom heile bind 2 og langt inn i bind 3 blir leseren sine kjensler for Kristin og Erlend kas-ta hit og dit, i takt med korleis kjenslelivet deira køyrer berg-og dalbane. I den eine augeblinken held vi med Kristin, i den neste Erlend, vi ser kor

urimelege dei begge kan vere. Dei elskar kvarandre. Dei kjempa for kvarandre. Dei fekk kvarandre. Men det har skjedd for mange vonde ting på vegen. Litt for mange lik ligg igjen i vegkanten etter Kristin og Erlend. Arne, barndomsvennen som var forelska i Kristin, bøtte med livet da han forsvarte æra hennar mot Bentein presteson som prøvde å valdta henne. Erlends tidlegare frille, Eline, prøvde å forgifte Kristin, men enda med å stikke kniven i seg sjølv. Kristin måtte trasse faren Lavrans og mora Ragnfrid for å få lov til å gifte seg med Erlend, og ho braut forlovinga med Simon, som aldri sluttar å vere glad i henne.

Korleis kunne eg vere førebudd på at eg ville avslutte bind 2 med tankar om at Kristin ville fått det betre saman med Simon, som ho først var lova til? Simon Darre stig sakte, men sikkert fram frå boksidene som ein edel og rettvis mann, den edlaste av dei alle. Han og Lavrans er definitivt dei klokaste og finaste figurane i romanverket, dei som er varmast skildra, dei ein lesar får lov til å bli udelt glad i. Men likevel. Likevel. Kunne ikkje det unge ekteparet, som trass alt gifta seg av kjærleik, i det minste vore gode mot kvarandre? Nei, så enkelt gjer ikkje Undset det for sine romanfigurar. Ho sparer ingen, ikkje dei imaginære personane sine, og ikkje lesarane sine.

Til middelalderspesialisten og meldaren Fredrik Paasche skriv Undset dette:

Gud hvor lei De må være av disse mine imaginære personer! Jeg er selv ved at fortvile over alle de forviklinger de avstedkommer for seg selv og andre. Glad skal jeg være den dag jeg putter Kristin i likkisten ute i Reinsklosteret

og de synger sjalemessen over alle hennes vidløftigheter.

Det er da ein lite ærbødig måte å omtale sin eigen romanperson på! Vel, det gjer godt å sjå at sjølv Undset var frustrert over Kristin og dei motstridande tankane og handlingane hennar ... Men korleis kan dette gå i hop med ei anna utsegn forfattaren kom med, nemleg at «Ingen kan bli det for meg som Kristin var»? Betyr det at Kristin er den romanskikkelsen som ho, trass alt, blei mest glad i? Eller kan vi tenke sånn at Kristin er den av romanpersonane til Undset som liknar mest på henne sjølv?

På same vis som Kristin Lavrandsdatter visste Sigrid Undset korleis det var å leve med skuldkjensle blanda inn i den ekteskaplege lykka. Ho trefte målaren Anders Castus Svarstad i Roma, og dei innleidde eit forhold sjølv om han var gift og hadde tre barn. Da han etter ein lang og hemmeleg romanse skilde seg frå kona si, hamna to av dei tre barna deira på barneheim. Ekskona hans fekk berre behalde den yngste sonen – det blei ikkje rekna som muleg for ei kvinne å forsørge og ta seg av fleire barn på den tida. Om Undset tenkte på dette da ho gifta seg med Svarstad og sidan reiste på bryllaupsreise med sitt eige barn i magen, veit vi ikkje. Men da ho kom heim til Norge att, og skapte ein heim for seg og familien på Ski, begynte Undset å invitere barna til Svarstad heim til dei på stadig lengre opphold. Etter ei stund flytta familien inn til Oslo, og Undset stod i spagaten mellom forfattargjerninga og ønsket om å vere ei oppofrande hustru og god mor for sine eigne to barn – da var også

Mosse komme til, eit jentebarn som trong spesiell omsorg, og Svarstads to døtre, pluss sonen hans som òg var eit krevjande barn.

Om det var godt hjarte eller därleg samvit som dreiv Undset til å prøve å ta vare på både sine eigne og Svarstads barn, er uvisst og kanskje heller ikkje så viktig. Kanskje var det begge deler. Men det var ei overraskande hard beslutning ho tok da ho stakk av frå alt saman. Med eit tredje barn i magen tok ho med seg dei to andre, Anders og Mosse, og sette seg på toget til Lillehammer.

Undset kom til Lillehammer som ferierande sommargjest og leigde seg inn på Breiseth hotell. Men husmorferien skulle bli til eit livslangt opphold. Eigentleg flykta ho frå det krevjande familielivet ho sjølv hadde bygd opp. Same sommar, i 1919, fekk ho leige eit femroms tømmerhus av den unge målaren Sverre Hjort. På Bjerkebæk blei ikkje berre Undsets tredje barn Hans Benedict fødd, men også den viktigaste romanpersonen hennar; ein av dei mest kjende romanpersonane i norsk litteraturhistorie. Det fall naturleg å plassere Kristin Lavransdatter i dalen Sigrid Undset kunne sjå utover der ho sat ved vindauget og skreiv. Jørundgård, heimgarden til Kristin, fekk namn etter Jørundstad, ein stor og flott gard som blei feid vekk under Storofsen i 1789.

Kristin Lavransdatter. Kransen kom ut like før jul i 1920, og blei ein enorm suksess. Dei to neste binda kom dei to påfølgande åra. For meg, som gjerne brukar tre-fire år på ein tohundresidars roman, er det ufattelag at Undset har kunna skrive dette rike trebindsverket på berre tre år. Men så skriv eg da heller ikkje om nettene, slik Undset gjorde. Arbeidskapasiteten hennar

var viden kjent. Det var også forbruket av kaffi og sigarettar. Det universet ho skapte i Kristin Lavransdatter-trilogien var stoff som ho hadde gått og bore på i årevis, heilt sidan ho var ung og opptatt av middelalderballadar og dei gamle norrønne segnene. I essayet «Om folkeviser» samliknar ho dei norske og danske folkevisene:

Helt fra min barndom, da Grundtvigs store utgave av Danmarks gamle folkeviser var min kjæreste og mest forbudne lesning, mens Landstads folkevisesamling var aldeles tillatt, hadde jeg et slags inntrykk av vesensforskjelligheten. De danske visers mer virkelighetsnære karakter fører opptrinn og personer tettere inn på leserens – en gang de syngandes og dansendes – følelesesliv: Lidenskapene blir hetere og mer smittende, villskapen brutale og mer uhyggelig. Den fremherskende eventyrstemning i de norske viser mildner og demper inntrykket: Kjempens bedrifter i trollheimen og hans strid mot andre kjemper har oftest fått så fantastiske dimensjoner at den blir overnaturlig, munter og hyggelig, sorg og smerte synges ut så fulltonende lyrisk at gjenklangen i sinnene blir mer söt enn opprivende.

Ein kan nok trygt seie at Undsets middelalderromanar er meir influerte av dei danske enn dei norske folkevisene!

Til Fredrik Paasche skreiv Undset at ho aldri hadde arbeidd på ei bok med så stor glede og med ei slik kjensle av at ho kjende og heldt av dei menneska ho skreiv om. Dei voks ut av sine til-

tenkte roller, og slik fekk særleg mennene rundt Kristin stor plass. Undset blei så glad i dei under skrivinga at ho gav dei meir armslag og fleire sympatiske karaktertrekk enn planlagt.

Dette er noko som interesserer meg som forfattar – kva forhold forfattarar har til sine hovudpersonar. Eg har aldri riktig trudd på dei forfattarane som seier at romanfigurane deira liksom får si eiga vilje og på ein måte tar over og begynner å agere på eiga hand. Men det er gledeleg når ein i blant klarer å skape romanpersonar som ein ikkje berre blir glad i, men som også er så interessante at ein sjølv ønsker å bli betre kjent med dei. Det er ein god impuls til å bygge dei ut.

Sjølv blir eg så glad i mine romanpersonar at eg synest det er vanskeleg å utsetje dei for noko vondt. Eg har jobba hardt med å gi hovudpersonane mine usympatiske karaktertrekk, og med å utsetje dei for såpass store påkjennningar at det blir interessant romanstoff. For dei som kjenner min forfattarskap, går det an å sjå at det går litt betre for kvar bok ... I den siste romanen min, *Sju dagar i august*, utsette eg ikkje berre ekteparet Sofie og Otto for det verste menneske kan bli utsette for, nemleg å miste eit barn. Eg klarte til og med å gi dei sørgande nokre karaktertrekk som ikkje er udelt sympatiske.

Undset hadde ingen skruplar med å utsetje romanpersonane sine for store prøvingar. Men det er også lett å sjå at ho blir glad i dei.

Det er påtakleget at det er mannsfigurane som først og fremst gjennomgår denne transformasjonen frå bleike bipersonar til menneske som einkvar lesar kunne ønske å ha i livet sitt. Til og med Erlend fekk fleire sympatiske trekk enn

han først var tiltenkt. Mange har sett og påpeikt likskapstrekk mellom Erlend og Anders Castus Svarstad, som trass i brotet var Undsets store romantiske kjærleik. Som det blir sagt i *Kristin Lavransdatter*: «Alle ilder brenner ut, omsider». Ekteskapet mellom Undset og Svarstad varte ikkje evig, men mykje tyder på at det var sterke, om ikkje alltid varme, kjensler mellom dei også etter brotet. Mora og søstrene erta Sigrid med at ho hadde lagt svært mykje av Svarstad i Erlend. Ho utbraut da at Erlend var ein skurk! Dette skreiv ho også i eit brev til ein lesar som beundra Erlend. Ambivalansen er openberr både i romanverket og i Undsets forhold til det. Her har ho altså skapt ein romanfigur som det er meininga at vi skal forelske oss i, men samtidig ikkje får lov til å like.

Svarstad spørker i kulissene. Men det er ein annan figur, ein som kom inn i livet til Sigrid Undset da ho var berre ti år gammal, som kanskje er det sterkeste førebildet for den sjarmerrande, men vinglete Erlend. Det var Kristin Brandtsegg Johansen som gjorde meg merksam på eit essay av Undset med tittelen «En bok som ble et vendepunkt i mitt liv». Der skriv Undset om korleis ho var ein bokslukar allereie som tiåring, og at ho gjekk laus på bestefaren sine bokhyller som var fulle av preikesamlingar og innbundne Misjonstidende og moralske forteljingar. Bestefaren, som mora seg over den vesle bokormen, trekte fram eit lite, svart bind frå haugen av bøker og papir og sa at han tenkte dette kanskje var meir i hennar smak. Boka var *Njåls saga*.

Efter en slik utfordring kunne det selvsagt

ikke være tale om å gi opp, selv om lesningen av sagaen om Njål var en ganske strid tørn til å begynne med. Men det varte ikke lenge. Vel gjemt i småkrattet bortenfor sydengen var jeg snart så fordypet i beretningen om det gamle Island at jeg glemte både at de høyet og kjørte inn, og at bestemor skulle på bytur for å gå i butikker og på besøk. Jeg hadde ikke noe annet ønske enn å få lov til å være i fred med denne boken som lukket opp for en ny og vidunderlig virkelig verden. Jeg leste om Njålssønnene som falt i sine fienders bakhold i elveleiet: Skarphedin sklir nedover den islagte Markafjot, noen kaster frem et skjold for å få ham til å snuble – han springer over det i det han driver øksen sin inn i skallen på mannen som står nærmest, og sklir videre som en fugl i flukten. – Jeg måtte legge fra meg boken og begrave ansiktet i gresset, jeg så det så tydelig, det gjorde vondt. – Skarphedin, med svart hår og blekt ansikt, med vakre øyne og stygg munn, – uvoren og uberegnelig, tapper og full av uklart nag til livet – selvsagt var ikke en liten pike i stand til å fatte mesterskapet i den gamle sagaskriverens billede av et ulykkesvi og komplisert sinn. Men den lille piken i det sommerlig-duftende krattet skalv i en anelse om de følelser som får voksne kvinner til å lenke sin skjebne til begavede «misfits» og nevrotikere.

For ein fantastisk nøkkel Undset har gitt oss her, ikkje berre til å sjå og forstå mennesket Erlend og den sterke tiltrekkinga han øver på Kristin, men òg til den sterke erotikken som styrer så mange

av kvinnedikkelsane hennar. Det er ikkje berre menneskehjartet som, i følgje Undset, ikkje forandrar seg gjennom tidene, ho tar også kjønnsdrifta på alvor som ei sterk kraft som alltid har styrt oss menneske og ofte bestemmer skjebnen vår.

Undset starta forfattarskapen sin med dei skandaløse orda «Jeg har været min mann utro». Dette er første line i debuten hennar frå 1907, dagboksromanen *Fru Marta Oulie*. Alt her slår Undset an den strengen som skal gå gjennom livet hennar, både i skrivinga og i rolla som samfunnsdebattant: kvinnas vanskelege posisjon i det moderne samfunnet, balansen mellom det å vere frigjort og sjølvstendig samtidig som ein er mor, kone og elskarinne.

Sidan kom romanen *Jenny*, som også var nokså frittalande om kvinners drifter. Her klarde Undset det kunstykket å erte på seg både dei konservative og kvinnedakkvinnene.

For den unge forfattaren Undset kan det sjå ut til at det ikkje finst nokon haldeplassar mellom den heftige lidenskapen og eit lunkent forhold. Det lunkne forholdet er ikkje til å leve med, men lidenskapen vil ein bli straffa for så lenge ein lever. I biografien om Sigrid Undset har Sigrun Slapgard lese bøkene hennar opp mot breva til brevvenninna Dea, søstre og venner:

Å dømme etter bøkene hun skriver, er Sigrid Undsets oppfatning av kjærligheten stort sett en destruktiv faktor i menneskets liv; kjærligheten driver alle utfør stupet før eller seinare, kvinner blir ydmyket, menn drives til drap og overgrep. Men den unge kvinnen som dikter så nedslående om kjærlighetskref-

tene, uttrykte noe annet i sine brev: Her er en sterk lengsel etter uvær. For seg selv og sitt eget liv ønsker hun seg storm.

Mens Undset er ambivalent til Erlend, blir ho meir og meir glad i Simon, det viser seg tydeleg utover i verket. Så er da kanskje ikkje den lunkne kjærleiken så dum i lengda? Det er ganske underhaldande å lese korleis ho skildrar Kristins første møte med festemannen sin. Ein skjønar fort at Simon ikkje er ein gut som får hormona til å hoppe i den femten år gamle jenta:

Kristin ble litt nedslått det første hun så Simon Andressøn, for hun hadde hørt så store ord om hans fagerhet og høviske vesen, så det var ikke måte på hva hun hadde ventet seg til brudgom. Vel så Simon godt ut, men han var noe fetladen til å være bare tyve år gammel, hadde kort hals og et åsyn så rundt og blankt som månen. Håret hans var meget vakkert, brunt og krusset, og øynene var grå og klare, men de lå liksom litt innklemt, fordi lokkene var fete, nesen var for liten, og munnen var også liten og truet, men ikke stygg. Og tross sin førhet var han lett og rask og smidig i alle rørsler, var flink idrettsmann. Han var munnkåt og rask i talen sin, men Lavrans mente at han viste dog både god forstand og lærdom når han snakket med eldre menn.

Etter denne skildringa vil leseren lett kunne tilgi Kristin at ho fell for Erlend, med sitt «smale, mørke åsyn og stille stemme». Her er Undsets skild-

ring av Erlend, sett gjennom Kristins unge blikk, nesten identisk med skildringa av Skarphedin:

Ho har oss der, Sigrid Undset. Ho har i alle fall sine kvinnelege lesarar med seg når ho etter dette fører Kristin inn i armane på denne høge, mørke og utemma mannen.

Kristin må ta eit oppgjer med Simon etter at ho har treft Erlend og sjølv lova seg bort til han. Simon tar det som ein mann, og seinare viser han seg som ei solid støtte for Kristin. Han får til og med Erlend ut av fengsel når politiske intriger og ein god dose uforstand har ført han dit. Han sluttar aldri å elske Kristin, sjølv ikkje etter at han har gifta seg med den yngre søster hennar, Ramborg. Det er vanskeleg å ikkje tenke at han kanskje er den mannen Kristin burde ha valt. Ingen ting i denne romanen fekk meg til å gråte meir enn skildringa av Simons død. Om dette skriv Sigrid Undset til den finsk-svenske forfattaren Jarl Hemmer: «Jeg kom til at gi Simon Darre en bredere plass fordi jeg forelsket mig i ham mens jeg skrev.» Om dødsscena seier

ho: «Jeg stod opp en natt og skrev det kapitlet og rørte aldri siden et komma i det. Og det er det jeg selv liker best i boken.»

Lavrans er eit kapittel for seg. Han blir skildra som ein stolt og varmhjarta mann, med eit nært forhold til døtrene sine. Undsets kjærleik til faren Ingvald skin tydeleg gjennom her. Han døydde da Sigrid var elleve år, men sjølv om ho var ung da han døydde, snakka ho om han som sin læremeister. Han vekte interessa hennar for fortida, og ho har brukt mykje av arkeologikunnskapane og bøkene hans når ho skildrar livet langs Trondheimsfjorden, som var hans spesialområde. Ho har sagt noko klokt om evna til kjærleik, at ein ikkje har denne evna om ein ikkje kjenner at ein er elsa når ein er ganske liten. Noko av det som gjer mest inntrykk på meg, og som eg også oppfattar som svært moderne i romanen, er den sterke farskjærleiken Lavrans viser Kristin og søstrene. Med Undsets utsegn om korleis kjærleiksevna vår blir forma når vi er ganske små, ser vi klart at det er frå farens sterke kjærleik og det tette bandet til han at Kristin får si sterke kjærleiksevne og -vilje!

Den einaste det verkar som Undset ikkje blei meir og meir glad i etter kvart som ho skreiv, er Kristin sjølv. Men om vi går ut frå at Kristin er den som har måttå bere dei fleste av forfattaren sine synder eller romme hennar komplekse kjensleliv, er det forståeleg. For det er ikkje tvil om at det var ein viss motsetnad mellom liv og lære i Undsets eige liv. Ho er ei mektig dame, som gir uttrykk for at ho har problem med å undertrykke sitt eige hovmot. Vi ser at ho i intervju og personlege essays ofte forfekta eit høgt ideal, mens vi

veit at ho sjølv handla annleis. Samtidig som ho skapte nokon av dei sterkeste kvinneskikkelsane vi har i norsk litteratur, låg ho i stadig strid med kvinneskinnsvinnene, og meinte at kvinnenes viktigaste oppgåve var å halde seg heime og ta seg av barna. Sjølv hadde ho ganske mykje hjelp med barna, noko som var naudsynt for å kunne reise på møte i Forfatterforeningen og halde foredrag landet rundt. Ho skreiv rett nok om natta for å kunne vere der for barna om dagen, men vi veit at ho var ganske streng og hard med dei. Ho målbar ein høg moral i spørsmål om familie og samfunn, og som Kristin prøvde ho ei stund å ta seg av stebarna sine i tillegg til sine eigne – før ho stakk av frå eit ansvar som blei altfor stort for henne. Ho sende frå seg sin yngste son på klosterskole i Oslo da han var sju og eit halvt år gammal. Undset var ei kompleks kvinne. Og når eg les *Kristin Lavrandsdatter* igjen no, ser eg henne tydelegare, som ei kvinne av kjøt og blod, vakker og sterk, men også utilstrekkeleg, som dei fleste av oss er, opp mot eigne og samfunnet sine ideal.

Eg har høyrt folk uttale at dei ikkje likar Kristin, og dermed ligg det implisitt at dei ikkje likar *Kristin Lavrandsdatter*, altså boka. Og eg lurer på om dette er noko som spesielt rammar kvinnelege hovudpersonar, at det ligg ei slags lesarforventning til at ein må kunne like desse personane, og at viss ein direkte mislikar dei eller opplever dei som vonde eller umoralske, så tar ein også avstand frå boka.

Det var ofte harde diskusjonar rundt Undsets kvinnelege protagonistar da bøkene kom ut, noko som absolutt var tilskjuta frå forfattarens side. Ho

ville reise debatt om forholdet mellom samfunn og individ, og det var ofte kvinnene i bøkene hennar som stod i ein vanskeleg posisjon, splitta mellom eigne behov og plikt- og skuldkjensle. *Kristin Lavrandsdatter* var ein publikumssuksess, og fekk også god mottaking blant norske bokmeldarar. Dei kritikarane som prøvde å setje merkelappen «ein fruentimmerroman» på dette verket – det var først og fremst svenske og danske kritikarar som var skeptiske – sit ikkje akkurat igjen med stor ære. Romanverket ville ikkje ha fått nobelprisen i litteratur om det ikkje hadde kvalitetar utover å vere melodramatisk og juicy.

Undsets blanda kjensler for sine romanpersongar fekk meg til å bli litt nysgjerrig på kva forhold andre store forfattarar har hatt til sine protagonistar, ikkje minst sine heltinner eller antiheltinner. Leo Tolstoj hadde, i følgje professor i russisk litteratur Geir Kjetsaa, planar om å skrive om ei avskyeleg kvinne. Istadenfor blir Anna Karenina ei av dei største tragiske heltinner litteraturhistoria har sett. Under skrivinga utvikla ho seg til å bli eit offer for lidenskapen. Og mannen hennar blir framstilt som ein tørrpinn utan like, ein mann det er vanskeleg å elske. Da Tolstoj etter fire år setter punktum for *Anna Karenina*, hadde han skrive ei heilt anna historie enn han først hadde tenkt.

Tolstoj ble forelasket i Anna, og dermed behandler han troløsheten på en mye mer komplisert måte enn mange av sine samtidige forfattare som skrev om det samme. *Anna Karenina* er ikke, som mange kanskje tror, en romantisk kjærlighetshistorie. Det er en mørk fortelling som på mange måter må

sammenliknes med Faidra-diktingen hos Evripides og Racine, der Faidra går under fordi hun elsker sin stesønn og blir avvist. Tolstoj bringer også inn barnet, Anna pines over å være atskilt fra sønnen hun har med Karenin. Datteren hun får med Vronskij vil hun derimot ikke ha, og det er jo dypt tragisk. (Geir Kjetsaa til Dagbladet i 2002)

Under arbeidet med *Anna Karenina* studerte Tolstoj blant anna romanen *Madame Bovary* av Gustave Flaubert. Både Gustave Flaubert og Leo Tolstoj – og Sigrid Undset! – skildra kvinner som i si tid blei oppfatta som uanständige og kanskje også usympatiske. Kristin Lavrandsdatter blei også dømt hardt av enkelte på den tida boka kom ut. I Danmark diskuterte dei om *Kristin Lavrandsdatter* var ei «umoralsk, sanseleg og nedbrytande» fortelling. Den svenske forfattaren Marika Stjernstedt gjekk enda lengre:

Kvinnens mangler, hennes svakhet inntil sjaskethet når det gjelder kjønnslivet, går gjennom hele Sigrid Undsets forfatterskap. (...) Jeg har vært fortrolig venn til hundrede av prostituerte kvinner, men Kristin Lavrandsdatter overgår dem alle i erotisk kraft og vellyst.

Især når det ble kjent at Undset var blitt kristen og hadde konvertert til katolisismen, kom det ein del angrep frå kristenfolket, som gjekk på moralen i det meste Undset hadde utgitt. Ho svara aldri på bokmeldingar, men polemiserte friskt mot andre utspel. Dersom ho hadde gitt Kristin-figuren

mykje av seg sjølv, må det ha vore sterkt å opple-
ve ei slik fordømming.

Men kva med Emma Bovary, kva tenkte Gustave Flaubert om henne? I eit brev til Louise Colet, ei betridd elskarinne, skreiv Flaubert at målet hans var å «skrive ein roman om grunne, usympatiske menneske i stusselege omgivnader, der nokre tar därlege val og får eit tragisk endelikt». Men trass i frustrasjonen hans over Emma og vala ho tar, trass i den nådelause skildringa

av den begrensa konversasjonsevna og fantasien hennar, stiller han seg ikkje spesielt usympatisk til henne. Dersom Emma Bovary kun og blott hadde vore ei grunn kvinne som får eit därleg endelikt, kunne ho aldri blitt omdreいingspunktet for det mange meiner er den største franske romanen i det nittande hundreåret. Og hadde ikkje Kristin Lavransdatter vore ei kvinne i kamp mot sin eigen natur og Gud, så hadde ikkje dette romanverket gitt Sigrid Undset nobelprisen heller.

**NORSK SIGRID UNSET-DAGENE LILLEHAMMER
LITTERATURFESTIVAL**
29. MAI TIL 3. JUNI 2018